

Virginijus Norvaiša

LIETUVIŲ LITERATŪROLOGINĖS MINTIES DEŠIMTMETIS

Poetas Cz. Miłoszas „Lietuvių, vokiečių ir lenkų pokalbiuose apie atminties ateitį“ skaitė puikų pranešimą, kurio tema – mentaliteto istorijoje funkcionuojantys Vilniaus miesto vaizdiniai. Jame suaktualinamas lenkiškasis Vilnius, Vilnius kaip prieškario žydų kultūros sostinė, „Šiaurės Jeruzalė“, kaip pravoslavų pirklių gyvenvietė su daugybe medinių cerkvių viduramžiais, taip pat lietuviškojo Vilniaus mitas. Poleminės Cz. Miłoszo pastabos nutiesia kelius refleksijai apie ideologemomis, mitais bei ritualais nužymėtą lietuvių mąstysenos istoriją ir atsiveriančias modernios save reflektuojančios savimonės kūrimosi galimybes šiandienos Lietuvos kultūroje. Bandymai atverti po inertiškos ir sustabarėjusios mąstysenos dulkėmis paslėptas atodangas ir apčiuopti mintijimo struktūrose slypinčius sąmoningai ar nesąmoningai suinteresuotos save pateisinančios romantinės žvalgos spąstus yra patys būtiniausi darbai. Tokio pobūdžio siekiai vienu ar kitu rakursu buvo išplėtoti V. Kavolio, T. Venclovos, A. Nykos-Niliūno literatūrologiniuose ar apskritai kultūrinės publicistikos darbuose. Irzlų šurmulį Lietuvos intelektualų sluoksniuose sukėlė kultūrossofiniai L. Donskio svarstymai apie mūsų mentaliteto būklę ar istoriografiniai ir istoriosofiniai A. Bumblausko bei E. Gudavičiaus projektai.

Vis dėlto glaudžiai tarpusavyje susijusios pažinimo ir valdžios, tai yra autoriteto, galios, sanklodos ir jų konfigūracijos lietuviškosiose humanitarinės minties paradigmos dar nėra iš esmės analizuotos. Netyrinėtos ne tik filosofiniame lygmenyje, bet ir atskirų sferų arealuose. Faktiškai apie jas ir nediskutuota, nes vos beužsimezgančią polemiką nutraukdavo asmeniniai kaltinimai, ironiškos pašaipėlės, neapykanta pulsuojanti neargumentuota monologinė sklaida. Europoje minėtus pažinimo, sekso ir valdžios diskursų ryšius išskleidė vienas įdomiausių poststruktūralizmo filosofų M. Foucault. Šių bendrųjų problemų formulavimo kontekste norėtųsi iš dalies reflektuoti keletą jau

nepriklausomos valstybės lietuvių literatūros mokslo dešimtmečio mąstysenos kryptių. Įdomu pažvelgti, ar literatūrologinė mintis atsinaujino kokybiškai, ar tebėra aktualus tik kiek kitaip, su naujais ideologiniais akcentais, performuluotas ankstesnis tarybinių metų paveldas. Ar tai yra moderni reflektvyvi kritinė žiūra, ar atvirkščiai – subtiliai už nenoro / baimės / negebėjimo atsinaujinti konstruojami mitologiniai literatūros ir pasaulėvokos provaizdžiai? Šis klausimas yra pamatinis, nes lemia apskritai mentalitetinių struktūrų kaitos metmenis ir atsinaujinimą.

Ideologinio mentaliteto nelaisvė

Visų pirma vertėtų išsamiau apsisotiti prie V. Kubiliaus „XX amžiaus lietuvių literatūros istorijos“, sukėlusios svarstymų ir aistringų pareiškimų bangą Lietuvos periodikoje ir apskritai literatūrologijos užkulisiuose. Prie studijos, kuri turėjusi tapti naujos Lietuvių literatūros istorijos provaizdžiu, etapiniu sintetiniu dešimtmečio darbu. Deja, aš esu dar skeptiškesnis nei G. Viliūnas¹ ir manau, kad tos viltys taip ir liko neįgyvendintos. Kubiliaus mąstysenos trajektorijos tam tikra prasme fiksuoja tolesnę, mano nuomone, beveik nepakitusios sovietinio laikotarpio literatūrologinės minties plėtrą, tik su naujais ideologiniais, mistifikacijos ar net gana atvirais politinio vertinimo ar subtilios manipuliacijos elementais. Dar prieš trejus metus rašytame straipsnyje iševijęs literatūrologė V. Kelertienė ironizavo, kad <...> viršūnės nebuvo pasirodusios keisti savo dešimtmečiais rinktos informacijos ir ugdytų darbo metodų, nes neduokdies, reikėtų pradėti mąstyti kitomis kategorijomis”². Tai taiklus pastebėjimas, leidžiantis kiek kitu rakursu pažvelgti į Kubiliaus studiją ir apskritai dabartinio lietuvių literatūros mokslo būklę.

Galime iš dalies pritarti Viliūno teiginiui, kad įmanoma ir konservatyvi klasikinė literatūros istorija – pozityvistinio pobūdžio projektas,

kuriuo siekiama „objektyviai“ rekonstruoti evoliuciją. Tai darbo pratarinėje pažymi ir pats Kubilius. Vis dėlto stebina du momentai. XX amžiaus pabaigoje keista yra pati nuostata siekti atskleisti „objektyvios raidos logikos“ dėsnius, lyg mąstykite pozityvistinėmis 19-ojo šimtmečio kategorijomis. „Objektyvumas“ yra iliuzija – lieka tik versija, nes kiekvienas vertinimas neišvengiamai susijęs su darbo autoriaus pasaulėvoka ir pasaulėžiūra, sąmoningu ar nesąmoningu noru išryškinti vienus dalykus, o kitus, kurie jam yra nepriimtini, paslėpti paraštėse. Kitaip tariant, tai yra visuomenės mentaliteto kontrolė ir valdžia projektuoti pageidaujamas mąstysenos plėtros kryptis. Antra vertus, galime teigti, kad Kubiliaus dėmesys XX amžiaus pabaigoje dargi ne pačią didžiausią vertę turinčiai pozityvistinei metodologijai sunkiai suprantamas, juolab kai buvo tikimasi kokybiškai naujos literatūros istorijos, o ne tik save kompromituojančio ankstesniųjų tyrinėjimų apibendrinimo.

Apmatau, kad mūsų teorinė žiūra dažnai apsiriboja skurdžiais akiračiais, kurie kuriami iš kultūrinio istorinio, žanrinio ir biografinio metodų sintezės. Ne vien tik Kubiliaus darbe vis dar gyvybingas požiūris, neva minėtos metodologijos yra visa apimantis kūrinio analizės instrumentai. Tuo tarpu kitos Europos literatūros tyrinėjimo koncepcijos yra vienaspektės „buržuazinės“ teksto supratimo nuorodos, kurios lietuvių literatūrologijai neaktualios. Tai, žinoma, dar viena sovietinio palikimo iliuzija. Matyt, susipažinta ir su svarbiausiais tyrinėjimų mokyklų kritiniais darbais, tik egzistuoja baimė ar nenoras keistis, suardyti ankstesnįjį ilgus dešimtmečius „lipdytą“ žvilgsnį į literatūrą. Dažniausiai iš savo parapinio mentaliteto varpinės kritiškai vertinami ir tie, kurie bando kitomis metodologijomis grįsti tekstų interpretaciją. Baiminamasi, kad išnyks tas tiesos monopolis, kuris buvo įprastas sovietmečiu, tačiau įvairiomis formomis funkcionuoja ne vien tik totalitarinėse visuomenėse. Bijoma argumentuotų nuomonių polilogo sklaidos kaip būtinos visaverčio intelektualinio gyvenimo prielaidos.

Viliūno pastebėjimu, svarbiausia Kubiliaus darbo problema, kad klasikinės normatyvinės

estetikos ir geriausios sovietinių laikų tyrinėjimų „konceptijos taikomos nepakankamai sistemingai ir nuosekliai“. Greičiau tos sistemos visai nėra studijos autorius nesugeba pakankamai motyvuotai suvaldyti medžiagos gausos, fundamentaliu teoriniu žvilgsniu jos suskirstyti, susieti į funkcionuojančias, bet ne schematiškas ar formalias sritis. Kubiliaus klasifikacija faktiškai yra perkelta iš sovietinių metų literatūrologinių šios srities darbų, pasitelkiant dažnai tik kitus ideologinius, mistifikacijos ar net politinius kriterijus. Ši sistema yra „sudurstyta“ iš įvairiausių kitų periodizavimo būdų – istorinio, paremto literatūros kryptimis, žanriniais apibūdinimais, autorių kartomis – „atplaišų“. Žvelgiant iš mentalitetinių struktūrų plotmės, vienu ideologinių akcentų pakeitimas priešingais yra tos pačios sustabarėjusios mąstysenos ženklas. Kitaip tariant, jei modernią kritinę žiūrą pakeičia ideologemų kontravimas, tačiau nėra refleksyvaus poliloginio žvilgsnio, tai liudija, kad kinta tik ideologijos, o ne pats mąstymas. Tai labiausiai ir liūdina. Kubiliaus istorija, deja, tam tikrais atvejais yra kaip tik toks subtiliai (pa)/(ne)vykęs sąskaitų suvedinėjimas bei ideologeminių akcentų perdėliojimas. Vertinimas ne iš idėjų, bet iš ideologijų perspektyvos. Kaip žinia, čia ir atsiranda manipuliacijų pagundų.

Mėgavimasis ideologine retorika ir nuginkluote šioje literatūros istorijoje yra gana akivaizdus. Net kai kurie skyriai išskirti remiantis tik šiomis nuostatomis. 3 poskyris „Tendencinė proza, drama, poezija“ visai netektų prasmės, jei literatūrą vertintume estetiniais kriterijais, o ne ideologinėmis angažuotėmis. Juk neesminis momentas, kokia buvo kūrejo pasaulėvoka, išpažįstamos politinės idėjos (tai ypač aktualu Kubiliui) – svarbus tik kūrinys pats savaime. Teksto statusą istorijoje lemia jo meninė vertė. Tad iš minėto skyriaus liktų tik J. Janonio poezija, ir reikėtų pamąstyti, kokiuose episteminiuose literatūros lūžiuose ji galėtų būti projektuojama. Tuo tarpu kiti poskyrio autoriai studijoje funkcionuoja, matyt, tik dėl ideologinio malonumo, šįkart valdančio Kubiliaus mąstymą, plotmės.

Kitas kraštutinis – „Tautinio idealizmo literatūra“ (4 skyrius). Tai lygiai tokia pati

ideologinė skirtis. Jau vien pati retorika primena dargi ne pačius geriausius sovietinės literatūrologijos aspektus. Kaip visiškai nesusipratimą galėčiau paminėti teiginį, jog V. Krėvė buvo tautinio stiliaus kūrėjas. Ar ji reprezentuoja „Dainavos šalies senų žmonių padavimai“? Ar „Raganius“? Kodėl ne kiek nuošalyje palikti „Dangaus ir žemės sūnūs“? Kiek Kubilius tokiais vertinimais šiame darbe nutolsta nuo „tautos dvasios“ mitologemų, ypač eksploatuotų tarpukario Lietuvos intelektualiniame gyvenime? Kiek jis artimas V. Alantui, kuris Vaižgantą laikė „tautinės ideologijos“ ikūnytoju? Abejotina ir Vydūno kūrinijos interpretacija per tautinio idealizmo prizmę.

Dar įdomesnių dalykų aptinkame 7 skyriuje apie avangardą. Keista, kad Kubilius, šalia V. Galinio ir T. Venclovos būdamas vienas išvalgiausių lietuvių avangardizmo tyrinėtojų, „Trečiojo fronto“ sąjūdį interpretuoja ideologiniame kontekste. Keisčiausia dėl to, kad pats Kubilius dar „XX amžiaus lietuvių lyrikoje“ yra pastebėjęs, jog minėtas sąjūdis – tai avangardinė grupuotė, tekste sujungusi ideologiją ir modernią stilistiką. Tai yra ne koks jų trūkumas, o privalumas – „Trečiojo fronto“ kūrinių nesuprasime, vadovaudamiesi vien tik meninės vertės kriterijais. Literatūros istorijoje jau minėti akcentai subtiliai mitologizuojami. Trečiafrontininkai iškyla visų pirma kaip „raudonųjų bolševikų variagai“, socialistinės revoliucijos organizatoriai.

Skyriuje apie neoromantizmą primenamas J. Lindės-Dobilo „meninės kultūros pamatas“ artojėlis, kuris autoriumi kažin kodėl asocijuojasi vien tik su šiaudinėmis pastogėmis, kaimo žmonių darbais, papročiais, pasakomis ir dainomis. Dobilas artojėlį suprato visų pirma kaip artoją „dvasios dirvoj“, tęsiantį anksti mirusio XX amžiaus pradžios lietuvių filosofo R. Bytauto projektuotą „pozityvios kultūros tvėrybos darbą“, o ne kaip rusoistinę etnografinę figūrą.

Kubiliaus įvadas į tarybinę literatūrą taip pat ideologizuotas. Matyt, sovietinių metų tyrinėjimų patirtys neleidžia iš esmės naujai pažvelgti tiek į A. Venclovą, tiek į J. Baltušį ar A. Gudaitį-Guzevičių. Mąstysenos akiračiai kinta labai

sunkiai, išlikusi net faktiškai identiška ano *laikmečio* minties stilistika, tik su kai kuriomis nežymiomis paklaidomis. Juolab kai visai ne ironiškame kontekste skamba „buržuazinė valdžia“, „klerikalizmai“, „kaimo varguliai“, revoliucinės parafrazės.

Pasipriešinimo literatūra reflektuojama kuriant ištisą ideologemų ir mitologemų tinklą. Iškilmingo patoso ir kontrapunktinio gaudulio atmosferoje pranyksta meninės vertės kriterijų svarba – visi tekstai iškyla tik kaip literatūros sociologijos analizės objektas. Tuo tarpu M. Indriliūnas ir visai nepaminimas, o Br. Krivicko interpretacija redukuota iki retorinių štamų lygmens. Vargu ar ir V. Mačernis priklausytų tam pačiam poskyriui. Analogiškas ir tremtinių poezijos pristatymas – kartais net ir su sakraliomis ideologinėmis intonacijomis. Taip visi tekstai tampa tarsi lygiavertčiai.

Gal čia B. Pūkelevičiūtė vertėjo ryškinti ne kaip prozininkę, savo romanais neva artimą G. Grasso „Skardiniam būgneliui“, o kaip poetę, kuri vien jau rinkinėliu „Metūgės“ svarbi lietuvių poezijos istorijoje? Jos proza, mano manymu, yra sentimentalus prisiminimų vėrinys, meniniu įtaigumu ir jėga nepriylgstantis ir M. Katiliškio „Išėjusiems negrįžti“.

Skyriuje „Nuo „atlydžio“ iki Nepriklausomybės“ mitologizuojama E. Mieželaičio figūra. Iš pradžių pultas pseudopatriotų rėksnių būrelis, Kubiliaus postuluojamas lenininės premijos laureato stilistika. Poetas savo novatoriaus ir eksperimentatoriaus vaidmeniu visiškai nepelnytai „užstoja“ V. Bložę. Jam mat dažniausiai tenka glaudstis kurio nors moderniosios sovietinių metų poezijos pradininko, kad ir S. Gedos, šešėlyje. Vis dėlto, mano nuomone, Bložė savo užmojais ir savito poetinio pasaulėvaizdžio kūryba yra, ko gero, centrinė to meto lietuvių moderniosios poezijos dominantė.

Keistokos, švelniai tariant, ir komentarų nereikalaujančios paralelės, kai A. Sluckio romanai rimtu tonu lyginami su J. Joyce'o „Ulysses“. Iki normatyvinių teologinių paraščių lygmens ir teosofinės tomistinės mistikos pasaulėvokos redukuotas ir A. Jakšto kritinis žodis.

Nesutikčiau su Viliūno priekaištais dėl

Kubiliaus kalbėjimo būdo ir stilistikos. Viliūnas teigia, esą asociacijomis, o ne nuoseklia teiginių argumentacija paremtas stilius tampa nepaskaitomu kodu ir šiandienos akademinuose veikaluose yra atgyvenęs. Šiuo atveju reikėtų aptarti du dalykus. Aš manau, kad sieti tokius minties plėtros ypatumus su siekiu ankstesniais metais išvengti sovietinės cenzūros yra šiek tiek abejotina. Vargu ar čia egzistuoja tokia akivaizdi ir vienaprasmiška priklausomybė. Kiekvienas literatūros mokslininkas kuriasi ir vartoja savitą retorinių priemonių arsenalą. Įvairios mokslinės stilistikos konkuruoja kaip lygiavertės, o vienos jų svarbos suabsoliutinimas gali būti suprastas tik kaip asmeninio pasirinkimo prielaida. Antra vertus, vertėtų prisiminti ir Europos humanitarinės minties pasaulyje funkcionuojančią „poetinę mąstyseną“, tai yra metaforinei eseistikai artimą „rašymo būdą“, kuris siejamas su vokiečių filosofo M. Heideggerio filosofinės kalbos ypatumais. Alternatyvi mokslinė stilistika išsiskleidė tokių XX amžiaus mąstytojų kaip M. Foucault, J. Derrida, E. Levino, M. Merleau-Ponty, K. Jasperso, T. Adorno darbuose. Aišku, galėtume diskutuoti, kokia minėtos stilistikos svarba, tarkim, dabarties literatūrologijoje, tačiau šios tradicijos negalima nuneigti. Tiesa, Kubilius yra visai kito masto figūra, tačiau tam tikras paraleles galima nutiesti.

Apibendrinant savo mintis apie minėtą literatūros istoriją, susidaro įspūdis, kad Kubilius šiame darbe atsiskleidžia kaip gabus ir labai darbštus kultūros faktografijos registruotojas ir aprašinėtojas. Nemaža jo monografinių apibūdinimų taikliai ir kondensuotai užčiuopia nagrinėjamo rašytojo kūrybinio pasaulio kontūrus. Tačiau to per mažą, siekiant parašyti naują 20-ojo šimtmečio lietuvių meninio žodžio istoriją. Juolab kai jo darbo tempai yra didžiuliai, ir paskutiniaisiais metais pastebimas tam tikras „išsirašymas“ tiek idėjų, tiek ir stilistiniame lygmenyje. Juolab kai kritinę žiūrą kartkartėmis valdo ideologemų bei mitologemų ilgesys.

Mąstymo mitologijos vadovėliuose

Viliūno nuomone, naujieji paskutiniojo dešimtmečio viduryje pasirodę V. Daujotytės ir E. Bukelienės vadovėliai aukštesniųjų klasių moksleiviams yra konceptualesni nei Kubiliaus istorija. Jų vertę lemia tai, jog literatūros raida dėstoma remiantis kartų principu, nuosekliau išskiriamos tradicijos ir modernumo erdvės, aptariamios postmodernizmo, moterų literatūros sąvokos, pagal griežtesnius vertybinius mastelius atrenkami autoriai. Tai iš dalies tiesa, tačiau akivaizdu, kad ir minėtuose vadovėliuose subtiliai kuriamos mąstymo mitologijos, dažnai eseizuotu kontrapunktu mistifikuotai perdėliojant atskirus akcentus į vos ne rusiistiškas lietuviškojo rojaus būsenas. Tarsi bandoma angažuotis moderniai kritinei žiūrai, tačiau apmąstymų procese švelnios apglosties pagundos grąžina prie etnografinio pasaulėvaizdžio ramybės. Minėtas malonumo kalbėti nesipriešinant įgudusiam mentalitetui mitologijas vienu kitu aspektu bandysiu aptarti, žvelgdamas į 12 klasės lietuvių literatūros vadovėlį.

Pirmoji mitologema susitelkia apie bandymus rekonstruoti svarbiausius lietuvių tautinės pasaulėjautos ir tapatumo, savasties bruožus. Tokie užmojai yra identiškai Kubiliaus istorijoje propaguojamas tautinio stiliaus paieškos ir apskritai izoliacinei lietuviškumo reflektavimo politikai. XX amžiaus pabaigoje toks klausimo kėlimo rakursas yra gana keistas. Juolab kad vadovėlio autorių artėjama „Lietuva, tėvyne žemdirbių“ melodikos link. Pristatant M. Katiliškį aptariami neva „žemės filosofijos“ metmenys, kurie yra archajiškai tolimi nuo žemlininkų-lankininkų sąjūdžio išskleistų idėjų. Pasirodo, kad valstiečių kultūroje – ne tik mūsų savitumo šaknys, bet taip pat identiteto ir net išlikimo galimybės. Lietuvių pasaulėjauta, be jokios abejonės, nulemta agrarinės kultūros, kurios romansiniame šešėlyje lieka istoriniai įvykiai ir mentalitetinių struktūrų kaita. Kaimiškasis horizontas yra universalus pirmapradis pamatas, ritualizuotai įspaudžiamas į kolektyvinės tautos patirtis.

Mitologeminės apeigos tęsiamos ir toliau, žinoma, nepamirštant, kad lietuviai – tai „miško

tauta". Pagrįsti minėtam požiūriui pasitelkiami neprilygstami A. Maceinos samprotavimai. Juos verta daryti pacituoti: „Mes esame miško tauta, todėl gamtos ritmas mums yra savas. Savo viduje mes esame išlaikę tą pirmąją gamtos nekaltumą, kuris yra pagrindas kiekvienai sveikai tautos patirčiai". Taigi kaimo žmonės – vos ne mūsų kultūros tobulybės iškūnijimas. Tiesa, jau žemaitė tokiu optimizmu nespinduliavo. Pasak Kubiliaus, ji „<...>neturėjo iliuzijų, kad kaimo žmogus yra visuotinio gerumo iškūnijimas, o žemdirbio darbas – palaimos ir grožio šaltinis".

Tolesnė Katiliškio kūrybos analizė tiesiog virtuoziška. Pasirodo, kad ir pats autorius vaikystėje mylėjęs medžius. Kaip tyčia, ir jo tėvai aplink sodybą prisodino beržų, šermukšnių, vinkšnų, liepų – žodžiu, visi buvo lietuviai. Kai tik „archajiškųjų vertybių atmintis" silpsta, miškas išstumia lietuvių iš mitologinio pasaulio. Vis dėlto tas lūžis, kelionės į civilizaciją pradžią, netampa darbo autorėms apmąstymo, kodėl jos lietuvių mentaliteto struktūras gundo grįžti į miškų gūdumas, kuriose prošvaistes piešia tik mitologeminiai argumentai, prielaida. Tiesa, pripažįstama, kad ta neatsivertis kitoms vertybėms galbūt lėmusi ir 1940 metų įvykių raidą. Tačiau tai tik nereikšmingas stabtelėjimas, juolab kai interpretacija baigiama pamaldžiu žvilgsniu į žvaigždėtą rudenio dangų. Malonumo inercija sugrąžina į pradinį tašką net neprasidėjusį žvilgsnio akiračių kaitos procesą, kūrinio analizę paversdama subtilių ideologinių manipuliacijų poetika.

Adoraciniame „žemdirbiškosios išminties" pasaulėvaizdyje aptariama ir J. Baltrušaičio „filosofinė viltis". Ji iš tikrųjų savita – čia ir sakraliai tautiškas rugys, motina žemė Lietuva, ir, žinoma, svarbiausieji mūsų pasaulėvokos ženklai: sena lūšna, svirtis ir kryžius. Filosofinė viltis – klausyti tylios ramunėlės žiedo giesmės. Kalbėdamos apie J. Juškaitį, autorės ir visai sukonkreтина tą lietuviškąjį švelniomis pastelinėmis spalvomis tapytą vaizdą: seni keliai su rugiais iš šalių. Pėlkėse užsidaręs Juza – lietuviškojo charakterio reprezentantas. Šioje iškristalizuotoje ramybėje atsiduria ir Mačernis, nors jo žemės jausena vargu ar adekvati mitologizuotai lietuvių

kaimiečio būčiai, kaip teigia vadovėlio autorės. Kaip neprisiminti „misionieriaus su kipšiukais akyse" R. Šilbajorio, kuris, skaitydamas minėtą vadovėlį, krizena, jog „Lietuvos išgelbėjimas <...> būtų tapti savotišku „draustiniu", nuo istorijos eigos užsisiklendusiomis Rumšiškėmis su vakaro žaraj beadinčia daina"³.

Kita mąstymo mitologija, kuri ne mažiau įspūdinga nei kaimiškoji utopija – tai kūrybos vertinimas „žmogiškaisiais", „dvasingumo" kriterijais. Jis suniveliuoja interpretacinio vyksmo kontūrus ir leidžia išvengti išsamesnės kūrinio estetinės analitikos išsklaidos. Tai sovietinių laikų kritinės mąstysenos liekana. Toks portretavimas labai palankus, kada reikia ką nors pateisinti dėl vieno ar kitų ideologinių „klaidų" ar subtiliai išvengti kritiškės žiūros į pripažintus autoritetus. „Šviesių žmogaus pradų" ir „etinių santykių" mitologemos minėtame kontekste iškyla kaip malonumo manipuluoti faktografinė medžiaga siekinys. Malonumo, kuris yra svarbus ne pats savaime, bet kaip noras instituciškai įteisinti ir savimonėje įtvirtinti archaizuoto pasaulėvaizdžio su aiškiais vertybiniais prioritetais rekonstrukcijas.

Jeigu būtų atsisakyta mąstysenos stereotipizacijų, atsivertų nauji sąlyčių taškai ir perspektyvos. Kistų XX amžiaus antrosios pusės lietuvių poezijos vaizdas – būtų gerokai pako-reguota Just. Marcinkevičiaus vieta, Mieželaičio, J. Strielkūno, Gedos statusas, vargu ar vadovėlyje figūruotų H. A. Čigriejus, A. Bernotas. Bložė iškiltų kaip moderniosios poetinės mąstysenos epicentras, M. Martinaitis – svarbiausioji naujųjų neoromantikų arba Lietuvos žemininkų figūra. Kiek sumišęs, teisinantis ir mitologizuotas kalbėjimas apie J. Avyžių, A. Sluckį, J. Mikelinską, J. Baltušį virstų iškristalizuota glausta estetinių principų revizija. Iš nacionalinės premijos laureato kėdės ir archetipinių tautos vaizdinių kūrėjo kaimiškosios beletristikos paraštėse atsidurtų R. Granauskas.

Rezistencijos ir politinių kalinių bei tremtinių literatūros interpretacijų gaudulys ir patetika keičia meninės vertės įžvalgas. Šie nesusipratimai jau visą dešimtmetį tęsiasi įvairiuose lietuvių literatūros mokslo darbuose. Akivaizdu, kad

vadovėlyje svarbu kondensuotai supažindinti su faktografiniu kontekstu ir paanalizuoti geriausius tos poezijos pavyzdžius. Tuo tarpu autorės aptaria bei cituoja ir tik literatūros sociologijai ar dokumentikai svarbius sentimentalios melinės retorikos tekstus. Jeigu jau minimi V. Cinausko, A. Cibulskio, P. Zablockio eilavimai, kurių vieta specialiose antologijose, tai kodėl nutyliama apie A. Miškinio „Psalmes“? Juk jų aptartys būtų šiame kontekste leistų išsivaduoti iš neadekvačius komplimentus formuluojančių vertinimo mitologijų žvilgsnio. Pakistų ir dabartinis „Psalmių“, kurios tikrai nėra ir tremtinių poezijos šedevras, statusas lietuvių literatūroje. D. Grinkevičiūtės memuarai vertinami dėl to, kad autorė atsimena daug ištremtųjų pavardžių, kalba apie „žmogiškąsias“ vertybes, svarbi ir jos visuomeninė pozicija. Tik pabaigoje keliais sakiniais užsimenama ir apie „rašymo būdą“. Taigi ir čia kūrybos refleksija atskleidžia ideologinius principus, kurie paverčia kūrinių tik idėjų publicistikos dokumentu.

Mąstymo mitologijos ir ideologijos Daujotytės ir Bukelienės vadovėlyje 12 klasei išryškėja ne iš atskirų fragmentiškų detalių, bet iš per visą tekstą perdėliojamų sakymo kompetencijų. Vis net ir netikėčiausiose vietose neužmirštama minoriniu kontrapunktu tiesti sąsają su žeme ir „žmogiškomis“ vertybėmis kaip dviem lietuviškumo apibrėžčių momentais. Išryškinamas žmogaus kaimiškumas, jo „dvasios grožis“, gerumas, ritualinių tradicijų laikymasis. Tad pasaulėvokiniame lygmenyje suformuluojama ir gana akivaizdi mistifikuota teksto vertinimo sistema, kuri dažnai siejama su estetinių nuostatų nuotrupomis. Ji tokia paslanki, kad galima varijuoti autorėms labiausiai imponuojančias kūrybos aptartis, pagrindžiant jas aptakiu, ramiu ir apglobiančiu interpretaciniu šnekėjimu. Minėtos idėjos taip pat yra pagrindas išteisinti – tai yra atrasti meniniame pasaulėvaizdyje kurios nors sferos deklaraciją. Tai „universali“ metodologija – tik būtina įsiklausyti į kūrinių bylojimą ir mąstyseną kreipti tų kelių atskaitos taškų link. Estetiniai principai galioja tol, kol negriauna malonumo improvizacijų.

Kelyje į atsinaujinimą?

Viliūnas pabrėžia, kad dabartinis lietuvių literatūros mokslas „<...> jau įveikė jam primestą sovietinių dešimtmečių oficialaus literatūros mokslo ribotumą, metodologinį atsilikimą<...> ir žengia į esminės kokybinės transformacijos procesą“. Ši optimistinė išvada pagrindžiama pokyčiais literatūros teorijos srityje, feministinės kritikos, senosios ir naujosios lietuvių literatūros studijų polilogine plėtra. Vis dėlto, nors iš dalies ir galima pritarti minėtiems teiginiams, situacija yra gerokai problemiškesnė. Galbūt tiksliausias jos apibūdinimas – kelyje į atsinaujinimą, kaip teigė Viliūnas. Atsinaujinimo pradžia gana sudėtinga, nors išoriniai ženklai ir liudyti priešingai. Svarbiausias momentas yra mentalitetinių struktūrų kaita, vadavimasis iš tų ideologemų, mitologijų ir stereotipų, kurias išpaudė sovietmečio idėjų laikmetis. Ši kaita vyksta labai sunkiai, nes iš esmės nemaža literatūros tyrinėjimų tęsia dargi ne paties geriausio lygio ankstesniasias tradicijas. Arba ideologizuoja naujasias. Tai – arba vien tik dažnai ir vidutinės faktografinės registracijos darbai (Kubiliaus, J. Žekaitės monografijos); interpretacijos su subtilia mitų ir ideologemų „rekonstrukcija“ ir kūryba (D. Striogaitė. Avangardizmo sukuryje); kiek schematiniai naujų metodologijų išbandymai (L. Mačianskaitė. Antano Škėmos Balta drobulė: pasaulis ir diskursas; S. Daugirdaitė. Rūpesčių moterys, moterų rūpesčiai: moteriškumo reprezentacija naujausioje lietuvių moterų prozoje).

Šalia to – lietuviškojo avangardo tyrinėtojų mentalitetinės mitologemas gana netikėtai išryškinanti Ch. Zürcherio studija „Lietuvių avangardo pavasaris“. Išskirtinos ir „Naujosios literatūros studijų“ seriją „pradedanti“ A. Kalėdos knyga „Romano struktūros matmenys“, A. Jurgutienės neoromantizmo recepcijos vaizdinija („Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo“), D. Čiočytės „Biblija lietuvių literatūroje“. Vilniaus universiteto Kauno humanitariniame fakultete Lietuvių filologijos katedros įsteigta Probleminių literatūros tyrimų ir leidybos grupė išleido du svarbius argumentuotos polemikos ir modernios kritinės

žiūros vizijų darbus, naujai interpretuojančius lietuvių literatūrą bei kultūrą. Tai A. Radzevičiaus „Senosios lietuvių kultūros ir literatūros akiračiai“ bei G. Lazdyno „Romano struktūrų formavimasis Lietuvoje“, kuriose bandoma atskleisti kritinės žiūros stereotipus.

Tam tikru metaforiniu šiandieninio lietuvių literatūros mokslo padėties apibūdinimo pro- vaizdžiu gali būti D. Saukos darbas „Fausto amžiaus epilogas“. Intelektualių diskusijose sukėlęs ištisą panegirikos audrą, apdovanotas nacionaline premija, vis dėlto skatina darskai pažvelgti iš mentaliteto kaitos perspektyvų ir apmąstyti jo statusą bei vertę. Autoriaus per- žvelgtami kultūros reikšmių ir vardų akiračiai atrodo įspūdingai, tačiau tai dažnai tėra tik paviršinių nuorodų ir apčiuopų konglomeratas. Sauka perbėga gausybę idėjų, bet sąlytis su jomis yra monologinis, o ne dialoginis, ne atveriantis, kad jos prakalbėtų, o tik pristatomasis ir kiek schematinis. Kai kur su pasitenkinimo nuostaba ištariai vardai palydimi egzaltuotais į globalines svarstymų erdves bandančiais išsiplėtoti komentarais. Tačiau minimos figūros lieka abstrahuotumo, kuris intensyviai dauginasi vešliais ūgliais, kol nebelieka laiko sugrįžti prie pabarstytų ikonų, įkaitės. Vardai ne sutelkiami į polifoninį saskambių arealą, bet įglobiami į vizualiai plačias pasaulėvaizdžių struktūras, kurių blankūs kontūrai ir apmatai persilieja viena su kita, atitraukdami nuo įskverbiančios reikšmės metafizikos. Ta redukcija, išgryninimas į keliaplokštuminius reikšmės pavidalus tėra tik tenkinimasis štrichais apibrėžtomis konstrukcijomis, kurios yra tikrojo polilogo schemas. Gundančios schemas, susigrūdusios į pastraipas ir viliojančios perbėgant peržaisti.

Kartais esame panardinami į reiškinių gausybės mozaiką, kurių esmės paslepia spiraliskai konfigūruojančios minties būdai. Intertekstualus santykis, įgavęs kiek eksperimentinės statikos pobūdį. Statikos, kuri keičia dinamines ir įvairiakryptiškai besiplėtojančias sanklodos. Savimoniškas pabarstymas neleidžia išsiplėtoti veržliai mintijimo energetikai, o greičiau postuluoja trūkčiojančias kontrapunktines sankabas.

Kaleidoskopinė stabtelėjimų mąstomybė, nebeapriėpanti jų pačių savaime, bet vis siūlanti naujas emblemėnes improvizacijas. Aš manau, kad lietuvių kultūroje Saukos straipsnių knyga galėtų būti projektuojama kad ir R. Gamziukaitės- Mažiulienės darbų šešėlyje.

Tai gi atsinaujančios mentaliteto struktūros ir moderni kritinė žiūra yra svarbiausioji vadavimosi iš literatūros mąstymo mitų bei ideologemų prielaida. Kai kurie šios vidinės kultūros kaitos ženklai jau matyti. Vis dėlto prireiks dar mažiausiai dviejų – trijų dešimtmečių, kol jie išsikristalizuos ir įgaus poliloginius kūrybos refleksijos pavidalus.

Virginijus Norvaiša

THE DECADE OF LITHUANIAN LITERATUROLOGICAL THOUGHT

Summary

This pretty critical article discusses Lithuanian literature science of the last ten years period: it's evaluated as a consequence of Lithuanian thought, which is full of ideologems, myths and rituals, what doesn't allow an important appearance of the modern self-reflection and self-creation. The author of the article, who is over-costs the concrete "authorities" (V. Kubilius, V. Daujotyte and others), and announces the danger of the inert and stagnate canons, invites to finish such relations which show unwillingness to accept the very idea of anything that is new; especially he doesn't tolerate the inheritance from sovietic period, which is formatted using different accents.

Anyway, separate works of inner cultural changes are very remarkable. Though it's necessary the period of 20 – 30 years for orchard to mature, already today it's possible to talk about the initial features of quality alteration in the literaturology. They are connected with the names of future generations, also with polilogical thinking initiatives by philosophers and culturologs.

¹Viliūnas G. Lietuvių literatūros mokslo dešimtmetis // Metai. 2000. Nr. 10. P. 82 – 92.

Šiame tekste siekiama glaustai faktografiškai apibūdinti pagrindines pastarojo literatūrologijos periodo tendencijas – nubrėžti kai kurių sovietinių metų tyrinėjimų tasą ir aptarti naujus reiškinius.

²Kelertienė V. Lengvai pučia keturi vėjai lietuvių literatūrologijoje // Metai. 1997. Nr. 5. P. 82.

³Šilbajoris R. Naujasis židinys / Aidai. Vilnius, 1997. Nr.1 / 2 . P. 80 – 84.

Straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Vilniaus universiteto Kauno humanitarinio fakulteto Lietuvių filologijos katedros surengtame seminare „Lietuvių literatūrologija: problemos, konsensusai, alternatyvos“, kurio 1 dalis vyko 2000 metų gruodžio 20 dieną.